

אדום והצנזורה

עלילות עשו ויעקב הפכו במקורותינו לייצוג היחסים שבין אדום וישראל בעולם המקראי, בין רומא ליהודה בסוף ימי הבית השני, ובגלגול שלישי, מאז רומא הפכה נוצרית, לסמל העימות התיאולוגי וההיסטורי בין נצרות ליהדות. בשורות הבאות אנסה לעמוד על אחת השאלות הרדיקלית ביותר שניתן להעלות בעימות זה: האם נוח לה להיסטוריה היהודית והאנושית בהופעת הנצרות, או שמא היא הייתה מקור לטרגדיה נוראה ועדיף היה לעולם כולו שהיא כלל לא תתרחש? הרמב"ם התייחס לשאלה זאת בסיום 'היד החזקה' (הלכות מלכים ומלחמות, פרק י"א). אלא שחייב אני להקדים אזהרה, במהדורות הרגילות של הספר לא תמצאו טקסט זה. לחץ הצנזורה הנוצרית גרם להשמטתו או ל"תיקונו". בדרשה 'תורת ה' תמימה', שנשא הרמב"ן בעקבות הוויכוח בברצלונה (1263), נשתמר כמעט בדיוק הטקסט המקורי. מאז הוא כמעט ונעלם בארצות אירופה. הנוסח שאביא מקורו בכתב יד תימני שכפי שנראה, שמר אף התייחסות מסוימת לאיסלאם: "אך מחשבות בורא עולם אין כוח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו, וכל הדברים האלו של ישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו, אינן אלא לישר דרך למלך המשיח, ולתקן העולם כולו לעבוד את ה' ביחד... לְקַרְא כָּלֶם בְּשֵׁם ה' לְעִבְדוֹ שְׂכָם אֶחָד" (צפניה ג, ט).

הנצרות (והאסלאם, אבל על כך בהזדמנות אחרת) רדפו את היהודים ואת היהדות, ואף על פי כן, הם מהווים כלים בתוכנית היסטורית מסתורית, שאין ביכולתנו להבינה, שהרי "מחשבות בורא עולם אין כוח באדם להשיגם". ולמרות זאת יש רמז לכך לתופעה פרדוכסלית הקשורה עם פעולת הדתות המונותאיסטיות. דתות אלו דחו את היהדות, אך מתוך דחייה זאת הן יצרו צינורות השפעה לעקרונות היהדות, "כבר נתמלא העולם מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב... וכשיעמוד המלך המשיח באמת ויצליח וירום וינשא, מיד הם כולם חוזרים ויודעים ששקר נחלו אבותיהם, ושנביאיהם ואבותיהם הטעום".

לדעתי הושפע הרמב"ם כאן מדברי ר' יהודה הלוי (הכוזרי ד, כג) הקובע: "ועוד יש לא-לוה [בגלות] חכמה נסתרת". ריה"ל משתמש במטפורה של הזרע הנופל באדמה "ושם הוא משתנה... ולפי ראות עיני המתבונן בו לא יישאר רושם מוחש כלשהו ממה שהיה". הזרע היהודי שנשתל באדמה הוא הרעיון המונותאיסטי שניצח את האלילות. זהותו של זרע זה כמעט ונמחקה באופן מוחלט. ההשקפה הנוצרית הרואה ביהדות שלב הכנה לברית החדשה מתהפכת: "הדתות האלה הן אפוא רק הכנה והקדמה למשיח המיוחל אשר הוא הפרי ובאחרית הימים בהודותן בו... אז יעריצו את השורש אשר לפניו היו מבזים אותו". באחרית הימים יהיה הזרע "לעץ נושא פרי, כפרי אשר ממנו בא הזרע ההוא... כך הוא

הדבר גם בדת משה. כל דת שבאה אחריה משתנה לאמתו של דבר להיות כמוה [כדת משה] אם כי למראית עין תתרחק ממנה".

האומנם כל חכמי ישראל ראו בנצרות (ובאסלאם) חלק של תוכנית א-להית. לא! הרמב"ם עצמו אפשר עמדה שונה, כאשר בקטע קודם (גם הוא הושמט על ידי הצנזורה) כתב: "אף ישוע הנוצרי... כבר נתנבא בו דניאל (יא, יד), שנאמר וּבְנֵי פְרִיצֵי עֲמֻךְ יִנְשְׂאוּ לְהַעֲמִיד חֲזֹן וְנִכְשְׁלוּ". רבים בישראל ובאומות העולם שקיבלו את הנצרות נכשלו, "וכי יש מכשול גדול מזה? שכל הנביאים דברו שמישיח גואל ישראל ומושיעם ומקבץ נדחיהם ומחזק מצוותן". הנצרות לעומת זאת, פיתחה משיחיות הפוכה שגרמה "לאבד ישראל בחרב ולפזר שאריתם ולהשפילם ולהחליף התורה ולהטעות רוב העולם". ולמרות זאת, לפי הרמב"ם, יש לנצרות (ולאסלאם) תפקיד תיאולוגי. לא כך סברו הוגים אחרים. את עמדתם אדגים במה שבעיני הוא הביטוי האנטי-נוצרי העמוק ביותר, ושוב, תוך היפוך העמדה הנוצרית. כך למשל ר' נתן בר' משולם עונה למין (כלומר נוצרי) השואל אותו "למה האריך עליכם הגלות הזה יותר מגלות בבל שהיה הגלות מעוון עבודה זרה?" לפי רבי נתן אין להשוות את החטאים. בבית הראשון הפכו צלמים לאלים, בבית השני נהפך ילוד אישה לאלוה, "וכל תלמידיו הקדושים" – האפוסטולים, השליחים היהודים שהפיצו את תורתו "הפכו עליו נבואות הנביאים וקבעוהו לאלוה מקוים ומקובל לעובדיו" (א' ברלינר, פליטת סופרים, עמ' 34). לא בגלל דחיית ישו, אלא דווקא בעוון אלה שקיבלו את משיחיותו והפיצו אותה ברחבי עולם, נגזר עונש הגלות הקשה על ישראל, "גלות קבוע וארוך עד עת הקץ, שיהיה בימינו", אמר!

כיצד להכריע בין הרמב"ם לבין ר' נתן בר' משולם? מה פסק הדין? תפסקו אתם.